

»... syet i Ring kloster«

Af *Helle Reinholdt*

1. Indledning

I somrene 1972 og 1973 gravede den nyoprettede Afdeling for Middelalder-arkæologi under Olaf Olsens ledelse på benediktinernonneklostret Ring ved Skanderborg sø. Disse undersøgelser og to senere udgravningskampagner i 1983 og 1985 sammesteds har resulteret i et stort genstandsmateriale fra klostrets funktionsperiode, der tog sin begyndelse engang før 1200 og afsluttedes med reformationen. Oldsagerne kombineret med det skriftlige kildemateriale kan give et indblik i en god del af klosterlivet på Ring. Ved siden af nonnernes fornemmeste pligt – at ære Gud – var en stor del af dagen nødvendigvis optaget af praktiske gøremål. En ud af mange pligter kunne for eksempel være nonnernes skoleundervisning på stedet – af klostrets novicer, men også af udefra kommende. Det er for eksempel skriftligt dokumenteret, at Ring klosters nonner, i hvert tilfælde i den sene middelalder, tog sig af adelsbørns opdragelse.

2. »Gode mænds børn i Ring kloster«

I en fortegnelse fra 1571 over Birgitte Gøjes ejendele på gården Åkjær øst for Horsens opregnes indholdet i en stor egekiste, hvor der blandt andet er »iiij sengkledr sydde udj Ring Clostr« (1).

Ved reformationen var det tidligere nonnekloster blevet overdraget som len til rigshofmester Mogens

Gøje. Ved dennes død i 1544 overgik Ring kloster til svigersønnen Herluf Trolle som pantelen. Ud af Herluf Trolles og Birgitte Gøjes breve ses det, at parret i den følgende tid ganske ofte boede på det tidligere kloster, og da Birgitte Gøje i 1565 var blevet enke, tog hun de første år fast ophold her (2). Til hendes store sorg blev lenet i 1571 pludselig indløst, hvorefter hun en kortere overgang fik lov at residere i enkedronning Dorotheas gård Åkjær. Det var under det korte ophold hér, der blev gjort status over enkefruens ganske omfattende inventar. De fire sengeklæder må være syet engang i perioden 1544-1571 under ét af hendes mange ophold på Ring kloster.

Birgitte Gøje havde imidlertid været på Ring endnu tidligere, endda mens stedet endnu var nonnekloster. Birgitte var kun et år gammel, da moderen døde. Faderen, der var bosiddende på Skanderborg Slot, anbragte hende hos nonnerne på det nærliggende benediktinerkloster i Ring, »at hun skulle der optugtes udi Guds frygt, fromhed og høviskhed med andre gode mænds børn, som den tid der var«. Sådan blev det formuleret i den ligprædiken, der blev holdt over Birgitte Gøje i 1574, hvor det ligeledes klart fremgår, at opholdet i denne »jomfruskole« blev betragtet som en meget vigtig del af fru Birgittes liv. Da Mogens Gøje i 1515 påny giftede sig, vendte datteren igen tilbage til hjemmet på Skanderborg Slot (3).

Ud over denne rosende omtale af stedet Ring kloster

kender man ingen detaljer i nonnernes opdragelse af barnet Birgitte Gøje. Til gengæld eksisterer der en anden, konkret beskrivelse af den lærdom, som et par »gode mænds børn« havde erhvervet i klostret.

I et brev dateret den 1. august 1529 giver klostrets skolemester, nonnen Mette Ovesdatter, en redegørelse for, hvad to børn, drengen Peder Bille og pigen Karine Lykkesdatter havde lært under deres ophold på Ring (4). Anledningen var børnenes hjemsendelse, og over for drengens mor, fru Sophie Krummedige, beskriver nonnen afskeden med børnene som »en sørgelig skilsmisse«, som længe vil volde hende sorg. Især har Mette Ovesdatter knyttet sig stærkt til drengen, Peder Bille, som ved afrejsen blev udstyret med nye klæder, sin ske og gule tavle. Sidstnævnte må være en vokstavle til at skrive på, antagelig et flittigt brugt redskab under skolegangen, selv om den svagelige og tungnemme 11-årige Peder tydeligvis havde haft sine vanskeligheder, både hvad angik skrivning og læsning. På trods af hans »hårde nemme« beskrives han som et godt barn, som i klostret havde vundet alles kærlighed, og Mette Ovesdatter indskærper over for moderen, at han fremfor alt skal tages med mildhed.

Pigen Karine Lykkesdatter havde været yderst flittig i sit kun et år lange ophold på klostret. Hendes alder kendes ikke, men ud over god læsefærdighed havde hun været særdeles flink med nål og tråd. Nonnen beskriver indgående hendes færdigheder i forskellige slags håndarbejde og ytrer stor tilfredshed med de resultater, som pigen efter endt skolegang kunne fremvise.

Mette Ovesdatters udførlige og rørende brev giver nogle vigtige oplysninger om opdragelse og undervisning af adelsbørn, en funktion, som kan have betydet en ikke ringe indtægt for klostret. Derudover må brevet betegnes som spændende, da nonnen i beskrivelsen af

børnene herved berører en kategori af mennesker, der ellers fører en ret usynlig tilværelse i kildematerialet.

Til klostrets skoleundervisning har hørt læsning og skrivning, vel sagtens med religiøst indhold. Når det gjaldt pigeopdragelse i klostret har der uden tvivl været et udtalt krav om at give dem færdigheder i at sy. Ud over den skriftlige omtale af syning på Ring kloster er der ved udgravninger fremkommet et ret stort antal nåle, som dokumenterer håndarbejde på stedet.

3. Sysager fra udgravningerne

Ved udgravningerne fra 1972 og de følgende kampagner er fundet ialt 49 nåle, heraf 25 synåle, 11 knappe-nåle og 13 fragmenter, hvor bestemmelsen er vanskelig. Bevaringstilstanden for nålene må betegnes som god.

Ved den foreløbige bearbejdning af det samlede Ring kloster materiale kan aktivitetsfaserne i klosteranlægget med rimelighed opdeles i 4 udgravningshorisonter (5).

1: 2. halvdel af 1100-årene-ca. 1250.

2: ca. 1250-ca. 1300/1325.

3: ca. 1300/1325-ca. 1430.

4: ca. 1430-ca.1530.

Først i den sene middelalder, i horisont 4, blev klostret et teglstensbygget, firfløjet anlæg. Samtlige nåle kan placeres inden for det middelalderlige klosteranlæg, hvorimod bestemmelsen i forhold til de enkelte horisonter er vanskelig for visse af nålene.

Synålene

Ialt blev fundet 25 synåle, dvs. nåle med øje (6). Materialet er kobberlegering. Nålene kan inddeles i 2 typer på grundlag af stilkens tværsnit, nemlig nåle, hvor

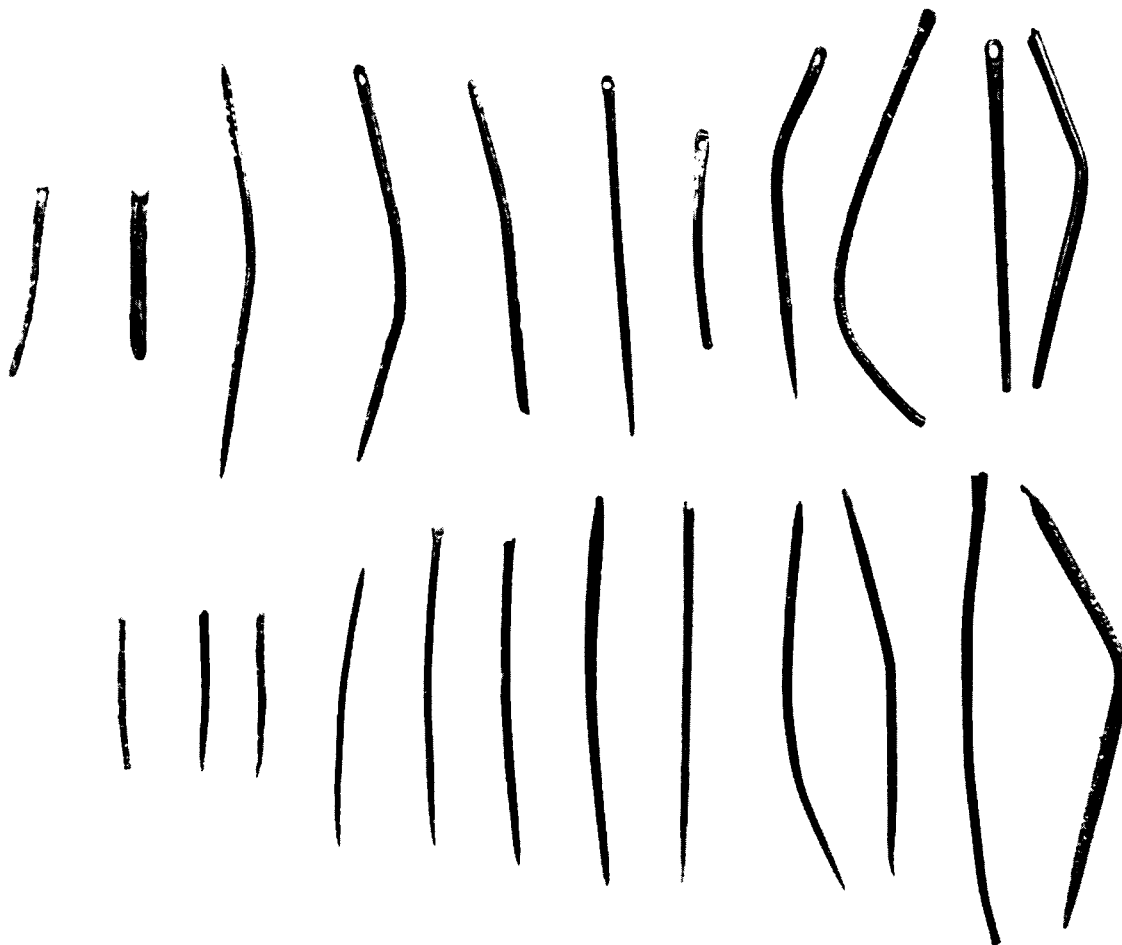

Fig. 1. Synåle, hvor stilken har cirkulært tværsnit. Nålen øverst til højre måler 6 cm i længden. Foto: Moesgård.

tværsnittet er cirkulært og nåle, hvor tværsnittet er faldt-ovalt.

a) 22 stk. har cirkulært tværsnit af stilken, heraf 10

hele eksemplarer og 12 brudte, bestående af nålens midterste del samt spor efter øjet (fig. 1).

Længden varierer fra 5,5-8,0 cm.

Fig. 2. Fragment af nål, hvor sammenlodningen ses tydeligt. Nålen måler 3,2 cm. Foto: Moesgård.

Hovedets afslutning er i de fleste tilfælde rundet, men 1 nål har kantet hoved. Nålens spids er enten spids eller afrundet, hvilket dog kan skyldes slid.

Fremstillingsteknik: En stor del af nålene er fremstillet ved smedning. Ved undersøgelse under lup kan det imidlertid ses, at en del nåle er tildannet af tynde stykker bronzeblik, der er blevet sammenrullet i kræmmer-

husfacon og derefter sammenloddet i sømmen. Herefter er den brede ende af nålestilken blevet hamret flad, og endelig er det cirkulære eller ovale øje udformet. Teknikken er set på mindst 7 ud af fundets nåle, men flere kan have været fremstillet på denne måde, uden at det med sikkerhed har kunnet aflæses under lup (fig. 2).

Denne omstændelige fremstillingsmåde er tidligere iagttaget på middelalderlige bronzennåle. I Lund er teknikken set på enkelte nåle, der er dateret til 1100-tallet (7). I Århus er samme teknik set på fire synåle fra 1200-årene (8), fra borgen Næsholm på et enkelt eksemplar (9), og fra udgravningen i Dragør kendes 2 eksemplarer, der kan dateres til perioden 1360-1425 (10). Nålemagerværkstedet fra Strandstien i Ålborg, der er dateret til midten af 1200-årene, indeholdt blandt mange forskellige emner også pladeaffald og forarbejder til synåle, bl.a. sammenrullede bronzeblikplader i forskellige stadier frem til det færdige resultat (11).

Fundsted: 20 af nålene er fundet inden for nordfløjen, mens 2 stk. stammer fra vestfløjens nordlige del.

Datering: Langt størsteparten kan med sikkerhed placeres i horisont 4, dvs. tiden ca. 1430-1530. Tilsyneladende kan blot nogle få stykker klart dateres til den foregående horisont.

b) 3 synåle har stilk med fladt-ovalt tværsnit. Heraf 1 stk. fragment (fig. 3).

Længde på de hele stykker er 3,8 og 4,5 cm. Alle tre nåle er brede og kraftige med afrundet spids.

Fig. 3. Synåle, hvor stilken har fladt-ovalt tværsnit. Nålen yderst til højre måler 4,5 cm. Foto: Moesgård.

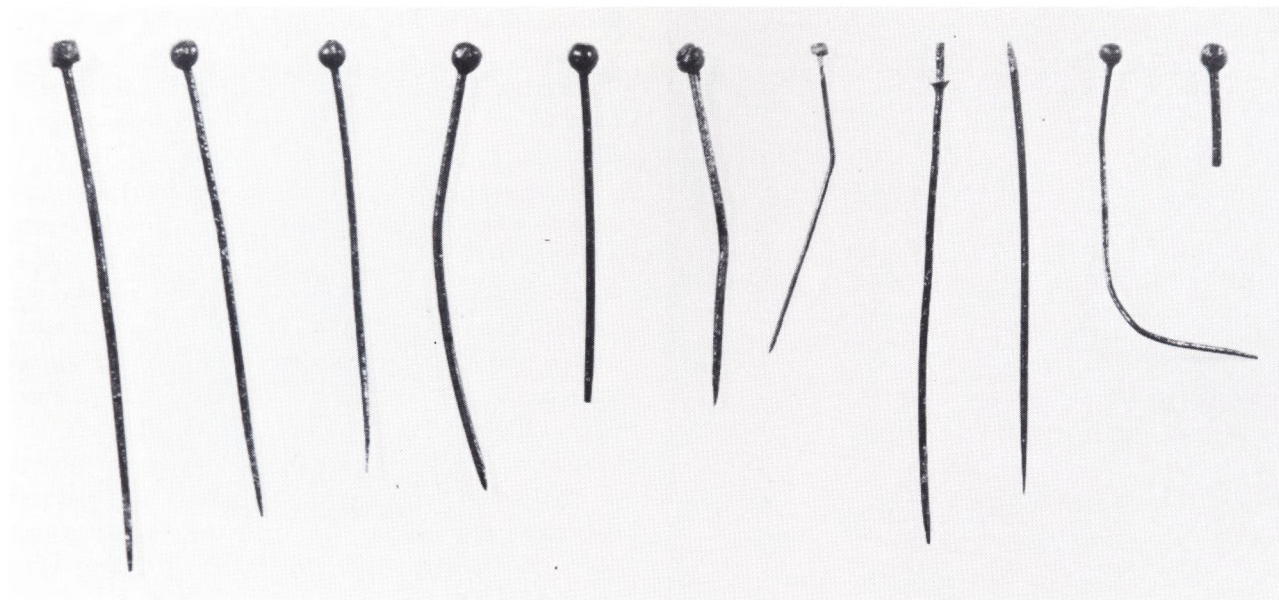

Fig. 4. Knappenåle. Nålen yderst til venstre måler 5,4 cm. Foto: Moesgård.

Fremstillingsteknik: Nålene er tilsyneladende smedet.

Fundsted: 2 nåle er fundet i nordfløjen og 1 stammer fra vestfløjens nordlige del.

Datering: Nålene kan placeres i horisont 4.

Knappenålene

Der er fundet 11 knappenåle, dvs. nåle med hoved (fig. 4) (12). Materialet er kobberlegering. Længden er målt fra 3,2-4,9 cm.

Nålene varierer fra ganske tynde, hvor stilken måler under 0,5 mm i diameter og til ca. den dobbelte tykkelse. Hovedet er i de fleste tilfælde kugleformet. En nål har et hoved, der er udformet ved at et stykke bronze-tråd er rullet 2 eller 3 gange og derefter fastgjort til

nålestilken (13). To nåle har skiveformet, facetteret hoved. Af disse fremgår det klart, at hovedet er fremstillet separat med hul, der trækkes på nålestilken.

Fremstillingsteknik: Fremstillingsteknikken er vanskelig at afgøre, men må anses for at være smedning. Teknikken med sammenrullet bronzeplader er ikke set på knappenålene.

Fundsted: 9 knappenåle er fundet i nordfløjen, 1 ved klostergangen ud for den nordlige del af vestfløjen og 1 nål fremkom i kirken.

Datering: Næsten samtlige knappenåle stammer fra horisont 4, mens 1 nål klart hører til horisont 3.

Ubestemmelige nåle

13 nåle var fragmenter bestående af nålens midterste

Fig. 5. Nålemageren i sit værksted. Mester selv er i færd med ved et spids instrument at lave huller i synålene. Hustruen sætter nålene fast på blade. Jost Amman 1568.

dele. Efter tykkelsen af dømme må størsteparten antages at være dele af synåle (14).

Materialet: 11 nåle er af kobberlegering og 2 af jern.

Fremstillingsteknik: Samtlige nåle er tilsyneladende smedede.

Fundsted: 12 stk. af de ubestemmelige nåle blev fun-

det i nordfløjen. Blot et enkelt eksemplar fremkom i vestfløjen.

Datering: Den overvejende del tilhører horisont 4. En af nålene – en jernnål – hører dog til sen horisont 2 eller tidlig horisont 3, dvs. i 1300-tallet.

Sy- og knappenåle er efterhånden en velrepræsenteret oldsagsgruppe, især i middelalderlige byudgravninger. Synåle af typen med cirkulært tværsnit er almindelige, hvorimod typen med fladt-ovalt tværsnit er sjælden. Ud over de allerede nævnte fund af middelalderlige synåle er der på borgen i Skanør fremdraget et større antal bronzenåle af forskellig slags (15). På Stortorvet i Lund er udgravet et værkstedsfund med sy- og knappenåle samt emner til sådanne. Fundet er dateret til 1200-tallets 1. halvdel og modsvarer i sit indhold nålemageren i Ålborg, der også minder om senere tiders gørtlervirksomhed (16).

Fingerbøl

Der er fundet 1 fingerbøl på Ring kloster (fig. 6). Fingerbøllet er udført i kobberlegering og er drevet op (17). Højden er 2 cm med en diameter på 1,5 cm ved munden. Fingerbøllet har lige, let skrånende sider, der går over i en konveks topflade. Siden er dækket af indpunslede, cirkulære gruber.

Fundsted: Nordfløjen.

Datering: Fingerbøllet hører til horisont 4.

Fingerbøl er en ret almindelig oldsag i danske jordfund, hvor den kendes fra vidt forskellige miljøer. Det typisk middelalderlige fingerbøl ser ud til at være støbt og af afrundet, bikubeagtig form. Fingerbøl af den slanke, nærmest nutidige form i opdrejet kobberblik som Ring kloster-eksemplaret er især hyppige i 1500-årene, men kendes også fra århundredet før. Fra henholdsvis Dragør- og Ågab-udgravningerne kendes fingerbøl af samme type som stykket fra Ring kloster

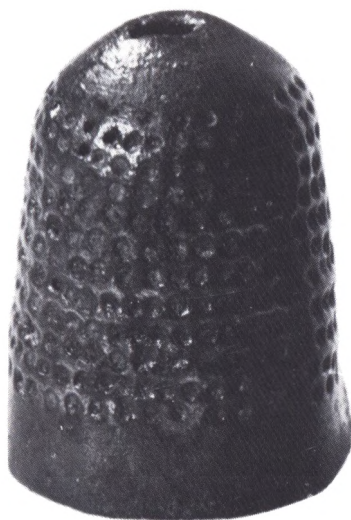

Fig. 6. Fingerbøl fra Ring kloster. Foto: Moesgård.

(18). I Amsterdam er fundet et større antal fingerbøl af samme høje, slanke type og er dér dateret til perioden ca. 1550-1650 (19).

4. Klosters systue

Klosters nordfløj er anlæggets bedst undersøgte del og ikke særlig overraskende stammer også størsteparten af oldsagsmaterialet herfra. Heri er dog næppe den fyldestgørende forklaring på, at stort set alle sy- og knappenåle stammer fra en ret afgrænset del af nordfløjen. Det er påfaldende, at ingen nåle kendes fra østfløjen og kun ganske få er fremkommet under udgravning i vestfløjen. Når en enkelt knappenål er fundet i sydfløjen, hvor klosterkirken var placeret, skyldes det formentlig blot, at netop knappenåle af en vis længde tidligere ofte blev anvendt til at holde klæder på plads, især kvinders hovedbeklædning.

Fig. 7. Produktion af fingerbøl. Fingerbøllene drives op i små forme, hvorefter der hamres små gruber ind i siden. Jost Amman 1568.

Af et antal nåle på 44, der er fundet inden for klosters nordfløj, stammer de 41 stk. fra et meget afgrænset område fra sammenhørende lag i den centrale del af fløjen (fig. 8). Herfra kommer også fingerbøllet og to små sakse (20). På denne baggrund er det nærliggende at pege på den nordlige klosterfløj som den, hvori nonnernes systue var indrettet i en periode efter ca. 1430.

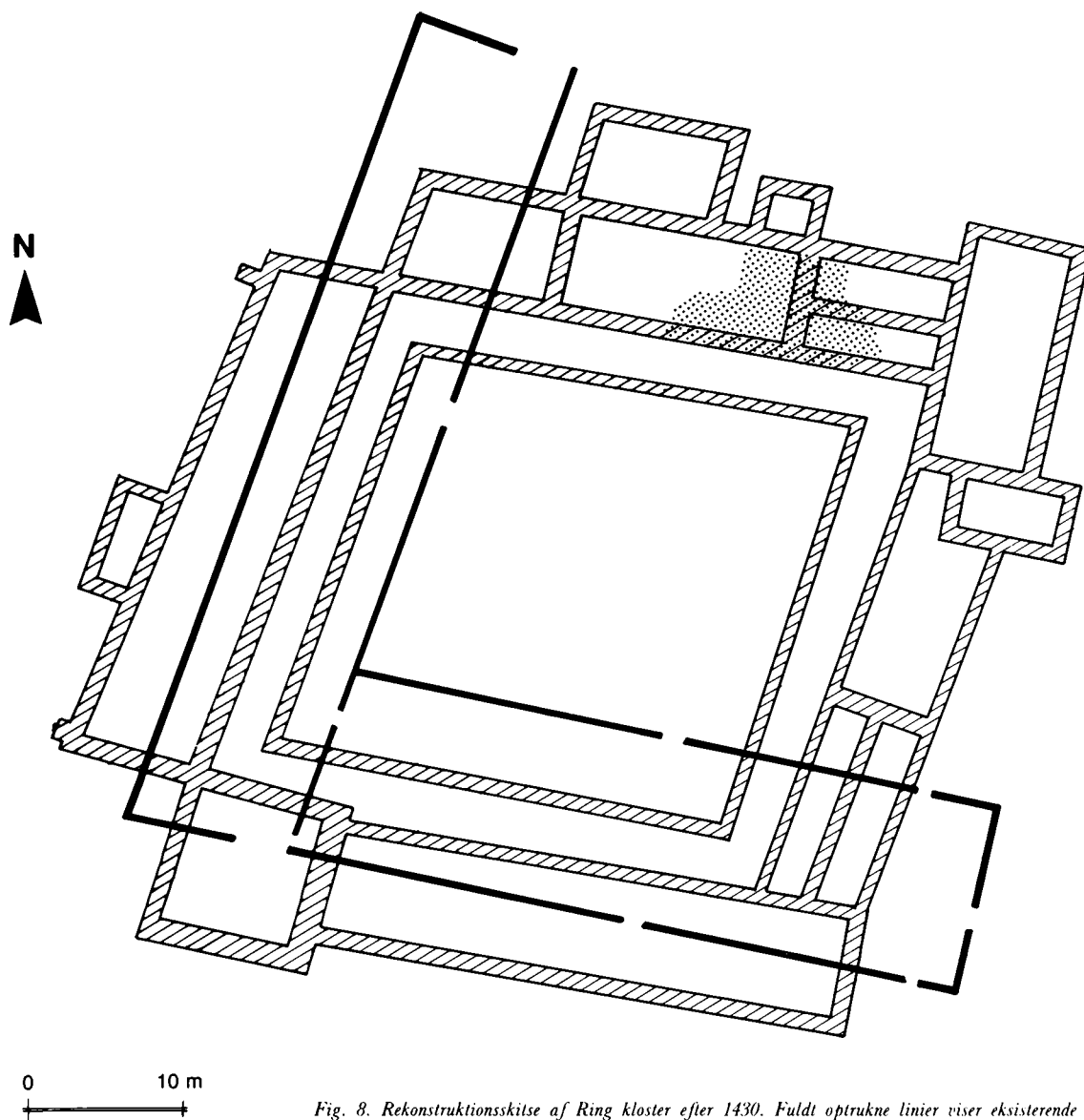

Fig. 8. Rekonstruktionsskitse af Ring kloster efter 1430. Fuldt optrukne linier viser eksisterende bygninger. Skravering angiver rekonstruktionen på grundlag af udgravninger. Det rastede parti viser koncentrationen af nåle. Tegning: Søren Gottfred Petersen på grundlag af M. Vedsø og J. Ingvordsen.

5. Syning i klostret

De forskelligartede synåle er uden tvivl udtryk for mange slags håndarbejde, som fandt sted i klostret. Mette Ovesdatters brev giver et indblik i, hvad der i 1520-erne rent faktisk er blevet syet på Ring kloster. På et år havde Karine Lykkesdatter lært »at sy god linnedøm og at gøre halsklædekraver (som er en bred krave, der bæres omkring halsen) med den lille hedsøm i render og véd hun vel, hvordan hun skal udføre den både med åbne gange og andre render imellem, og kan hun også sy hovedkraver, både små og grove, som hun selv kan sy efter og kan hun også lave 3 eller 4 sind og hun kan også brodere på lærred alle de sind hun ser, dog kan hun ikke godt lave korsøm eller brodere på lærred, for hun har kun broderet 2 kraver...« (21).

Hedsøm af kulørt silke omtales i Gribsholmsinventaret fra 1529, hvor bl.a. også åbensøm og korsøm nævnes (22). Muligvis svarer åbensøm til udtrykket »i åbne render«, der kan være en slags hulsøm. Korsøm er sandsynligvis identisk med nutidens korssting. Formuleringen »at sy i sind« er omtalt i andet skriftligt materiale, men betydningen er ganske usikker (23).

Der er således store vanskeligheder med hensyn til en klar forståelse af, hvad mange af disse senmiddelalderlige håndarbejdsudtryk dækker. Dog giver brevet fra 1529 et klart indtryk af, at der i klosterskolen blev udført flere forskellige slags syning og broderi såvel i fine som grove materialer.

5. Konklusion

Sysagerne fra det senmiddelalderlige Ring kloster dokumenterer en side af benediktinernonnernes arbejds- liv, nemlig flere former for syning.

Til klostrets interne brug har det været nødvendigt, at der blev udført forskellige typer af almindeligt hånd-

arbejde. Derudover er det tænkeligt, at nonnerne også udførte finere former for broderi og skønsyning beregnet til diverse formål såvel i som uden for klostret (24). I opdragelsen af Karine Lykkesdatter var oplæring i syning tydeligvis prioriteret ved siden af læsning. Et sådant krav har næppe været ualmindeligt fra andre adelsfamilier, der satte deres pigebørn i klostret.

Det er ikke muligt at afgøre, hvor lang en periode der holdtes klosterskole på Ring. Med reformationen sluttede den. Selv om en del nonner blev boende på stedet en tid herefter, kan Karine Lykkesdatter have været en af klosterskolens sidste piger, der blev oplært med nål og tråd (25). – Ved hjemsendelsen blev adelspigens kostbareste ejendele indsyet i et klæde, så de på den måde var i sikkerhed under rejsen, nemlig: hendes sølvbillede, hendes borter og en stor sølvring. Også pigens øvrige ejendele opregner Mette Ovesdatter nøje: »og havde jomfru Karine Lykkesdatter 4 halsklæder, den tid hun kom hid, nu har hun 11, havde hun 3 særke, nu har hun 6, 3 af hver, 3 forklæder, 7 lin og 1 hat«. — Om en del af disse klæder har Karine herefter kunnet fortælle, at de var »syet i Ring kloster«.

Noter

1. H. Rasmussen (udg.): *Birgitte Gøyes enkestand*. Inventarium. Højbjerg 1974, s. 6.
2. G. L. Wad (udg.): *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe*. Bind I-II. København 1893.
3. Wad, op.cit. i note 2. Bind I, s. XXVII-XXVIII, Niels Henningsøns Ligprædiken over Birgitte Gøye. Kortfattet beskrivelse af Birgitte Gøyes liv i *Dansk Biografisk Leksikon* VIII. København 1936, s. 127 ff.
4. K. Barner: *Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Århundrede II*. København 1882, s. 88 ff. Peder Bille var søn af rigsråd Eske

- Bille og Sophie Krummedige. *Dansk Biografisk Leksikon III*. København 1934, s. 49 f. Karine Lykkesdatter var datter af rigsråd Joachim Lykke og Maren Bille, søster til Eske Bille. Da moderen var død kom hun til morbroderen. De to børn var derfor fætter og kusine. *Dansk Biografisk Leksikon XV*. København 1938, s. 6.
5. Bearbejdningen af det samlede Ring klostermateriale er foretaget af stud.mag. (nu cand.mag.) Jens Ingvordsen i utrykt specialeafhandling fra foråret 1987: »Ring klostres middelalderlige bygningshistorie belyst primært ud fra de arkæologiske levn«.
 6. Synåle af type a) har flg. mus.nr. M1: AR, AS, AV, BI, KI, LC, LD, LN, LN, MDB, SP1, SR2, TH16, TH25, TH16, TI4, XF1, XF1. M8: SAM, SAM13, SAM16, SAM17. Synåle af type b) har flg. mus.nr. M1: OD, XB3. M8: SAD 11.
 7. M. Lindström: Nålar af ben, horn og brons. *Uppgrävt förflutet för P.K. banken i Lund*. Lund 1976, s. 27.
 8. H. H. Andersen m.fl.: *Århus Søndervold*. Århus 1971, s. 221.
 9. V. la Cour: *Næsholm*. København 1961, s. 224.
 10. N.-K. Liebgott: *Stakhaven*. København 1979, s. 136-37.
 11. P. Riismøller: Nålemageren i Strandstien. *Kuml* 1960, s. 126 ff.
 12. Knappenålene har flg. mus.nr.: M1: CGEV, KK, LJ, MDC, NC, SR15, SR17, SZ1, TF1, TH24, WEB.
 13. Samme fremstillingsteknik af knappenåle kendes fra Amsterdam, hvor de er dateret til 1550-tallet. *Opgravningen i Amsterdam*. Amsterdam 1977, s. 135.
 14. Nålene har flg. mus.nr.: M1: GIAB, LK, OF, SB2, SR1, SR4, SR7, SR16, SR18, TI1, TI2, TL2, XE2.
 15. O. Rudbeck: *Den medeltida Borgen i Skanør*. Lund 1935, s. 167 f. fig. 107.
 16. A. W. Mårtensson: Medeltida metallhantverk i Lund. *Kulturen* 1972, s. 126 f. For større udenlandsk materiale kan henvises til Opgravningen i Amsterdam. Amsterdam 1977, s. 136 ff.
 17. Fingerbøl har mus.nr.: M1 KC.
 18. N.-K. Liebgott: *Stakhaven*. København 1979, s. 131. H. Berg m.fl.: *Sandhagen*. Rudkøbing 1981, s. 105 f. Oversigtsartikel i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. IV, 1958: Fingerbøl.
 19. *Opgravningen i Amsterdam*. Amsterdam 1977, s. 145 f.
 20. Mus.nr.: M1 LL. Saksene er i skrivende stund til konservering og har ikke kunnet inddrages i nærværende artikel.
 21. Oversættelsen er primært foretaget på grundlag af O. Kalkar: *Ordbog til det ældste danske sprog*. København 1881-1918. Desuden artiklen Broderi, se note 22.
 22. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. II, 1957: Broderi.
 23. Bl.a. i H. Rasmussen (udg.): *Birgitte Gøyes enkestand*. Inventarium. Højbjerg 1974, s. 19.
 24. Broderi i nordiske klostre er bl.a. beskrevet i A. M. Franzén: *Prydnadssömmar under medeltiden*. Uppsala 1972. Desuden op.cit. i note 22.
 25. I 1544 nævnes der stadig »Jomfruer på Ring«. *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, udgivne ved Kr. Erslev og W. Møllerup. København 1881, s. 270.